

UNIVERZITET U BEOGRADU – FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

10. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP

Specijalna edukacija
i rehabilitacija DANAS

Zbornik radova

10th INTERNATIONAL
SCIENTIFIC CONFERENCE

Special Education
and Rehabilitation TODAY

Proceedings

Beograd, 25–26. oktobar 2019. godine
Belgrade, October, 25–26th, 2019

UNIVERZITET U BEOGRADU – FAKULTET ZA
SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

10. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP
SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
Beograd, 25–26. oktobar 2019. godine

ZBORNİK RADOVA

10th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
Belgrade, October, 25–26th, 2019

PROCEEDINGS

Beograd, 2019.
Belgrade, 2019

10. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP
SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
BEOGRAD, 25–26. OKTOBAR 2019. GODINE
ZBORNİK RADOVA

10th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
BELGRADE, OCTOBER, 25–26th, 2019
PROCEEDINGS

IZDAVAČ / PUBLISHER

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

ZA IZDAVAČA / FOR PUBLISHER

Prof. dr Snežana Nikolić, dekan

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK / EDITOR-IN-CHIEF

Prof. dr Mile Vuković

UREDNICI / EDITORS

Prof. dr Vesna Žunić Pavlović

Prof. dr Aleksandra Grbović

Prof. dr Vesna Radovanović

RECENZENTI / REVIEWERS

Prof. dr Ranko Kovačević, prof. dr Vesna Bratovčić

Univerzitet u Tuzli – Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Tuzla, BiH

Prof. dr Viviana Langher

Università Sapienza di Roma – Facoltà di Medicina e Psicologia, Roma, Italia

Prof. dr Branislava Popović Čitić, doc. dr Slobodan Banković, doc. dr Ljubica Isaković

*Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju,
Beograd, Srbija*

LEKTURA I KOREKTURA / PROOFREADING AND CORRECTION

Maja Ivančević Otanjac, predavač

DIZAJN I PRIPREMA / DESIGN AND PROCESSING

Mr Boris Petrović

Biljana Krasić

Zbornik radova biće publikovan u elektronskom obliku CD

Proceedings will be published in electronic format CD

Tiraž / Circulation: 200

ISBN 978-86-6203-129-7

Objavljivanje Zbornika radova podržalo je Ministarstvo prosvete, nauke i
tehnološkog razvoja Republike Srbije.

ZATVOR IZMEĐU UTOPIJE I DISTOPIJE

Goran Jovanić**, Vera Petrović

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju,
Beograd, Srbija

Zatvorska praksa se sve više oslanja na upotrebu računarske tehnike, video nadzora, uređaja za kontrolu kretanja osoblja i osuđenih, upotrebu čipovanih magnetnih kartica, senzora pokreta, infracrvenih kamera i komunikacionih uređaja. Visoki zidovi, kontrolni tornjevi, žičane ograde, masivna vrata, rešetke i stražari, lisice i lanci, dodatna su sredstva za održavanje reda i predupređenje bekstva ili nereda u zatvoru. Ističu se uštede u troškovima i smanjena potreba za obučanim stražarima. Nastojanje da se situacija u zatvoru drži pod maksimalnim stepenom kontrole daje verifikaciju Gofmanovim tumačenjima totalnih ustanova, a u aktuelnom vremenu mogu se uočiti paralele sa zapažanjima Pjera Burdijea i Loika Vakana o urbanoj marginalnosti, kaznenoj politici i praksi nasuprot Garlandovim zalaganjima za penalni velfarizam. Distopijski karakter zatvora skoro da prevazilazi Orvelova futuristička predviđanja okruženja koje ima za cilj totalnu kontrolu, kako osuđenih, tako i zaposlenih. Utopijska nastojanja za detekcijom uzročnika kriminaliteta i njihovom eliminacijom putem resocijalizacijskog tretmana, sukcesivno su ustupala mesto novim penološkim tendencijama koje se fokusiraju na menadžment rizika recidivizma i očuvanje bezbednosti zajednice, pojačanom i produženom kontrolom prestupnika i nakon izlaska iz zatvora. Konsekvencijalizam preovladava u odnosu na deontologiju, a pooštavanje kaznene politike i masovna inkarceracija dovode do preopterećenosti zatvorskih kapaciteta, što za posledicu ima preusmeravanje aktivnosti na očuvanje bezbednosti i redukovanje tretmana usmerenih na dinamičke faktore recidivizma. Stigmatizacija usled inkarceracije otežava postpenalnu reintegraciju, te se povratak kriminalnom načinu života čini izvesnijim, što potvrđuju visoke stope recidivizma. Utopijska očekivanja od zatvorskog kažnjavanja devastirana su uticajem distopijskog zatvorskog okruženja. Predmet rada je prikaz savremene prakse izvršenja kazne zatvora. Cilj rada je da se ukaže na diskrepancu očekivanja i realnih mogućnosti postizanja efekata kod osuđenih lica.

Ključne reči: kaznena politika, osuđeni, totalne institucije, recidivizam

** goranjovanic@fasper.bg.ac.rs

Uvod

Kažnjavanje zbog vršenja krivičnih dela zatvorskom kaznom, predviđeno je u svim zakonodavstvima, kao jedan od načina da se zaštite društvene vrednosti, predupređi njihovo ugrožavanje od strane potencijalnih i eksponiranih učinilaca prestopa. Razlike u normativnom regulisanju, obimu primene, sudskom odmeravanju i suštinskoj sadržini aktivnosti tokom izvršenja kazne zatvora nastaju po pitanjima koga, zbog čega, čime, koliko dugo, na kakav način i sa kojim željenim ishodom treba kažnjavati (Jovanić, 2017).

Razdoblje od pre dva veka do današnjih dana karakterišu modifikacije u praksi izvršenja zatvorske kazne s obzirom na ciljeve kaznene reakcije i ulogu zatvora kao institucije u tom procesu. Ideje o cilju kažnjavanja, pretočene u praksu inkarceracije, zasnovane na zastrašivanju, ispaštanju, odmazdi, segregaciji, izolaciji, eliminaciji, eksploataciji, korekciji i rehabilitaciji dobijale su i gubile na značaju, egzistirale dominantno ili koegzistirale, tako da je aktuelno prisutan konglomerat pristupa i zatvorskih praksi, najčešće u eklektičkom obliku.

Razvoj ideja kažnjavanja i rehabilitacije

Praksa izvršenja zatvorske kazne u protekla dva i po veka doživljavala je promene od sistema zajedničkog izvršenja, opisanog i kritikovanog od strane Džona Hauarda (Howard, 1777), preko sistema ćelijskog usamljenja i šutnje prema Filadelfijskom i Oburnskom modelu sa dominantno izraženim disciplinsko-izolacionim ciljevima. Oburnski sistem je u XIX veku uspeo ostvariti samoisplativost zahvaljujući eksploataciji rada osuđenih, ali su deprivacija komunikacije i stroga disciplina u mnogim slučajevima doprineli devastaciji ličnosti osuđenih umesto korekcije ponašanja (Jovanić, 2017).

Nešto kasnije, Engleski i Irski progresivni sistemi nastojali su da stimulacijom i dodelom različitih pogodnosti i konačno uslovnog otpusta, utiču na motivaciju osuđenih kako bi se aktivno uključili u proces pozitivne samopromene. Idejna potka tih sistema je osnova većine aktuelnih zatvorskih praksi, uz manje ili veće modifikacije (Jovanić i Petrović, 2017). Preokupacija na ekonomske efekte zatvorske kazne, ostala je dominantna u zatvorskim sistemima i u XX veku, a često i uz primese rasne diskriminacije ili kao instrument eliminacije političkih protivnika (Jovanić, 2017).

Razvoj nauka o ljudskom ponašanju doveo je do uvođenja različitih oblika zatvorskih rehabilitacionih tretmana, zasnovanih na medicinskim, psihološkim, psihijatrijskim, andragoškim i multidisciplinarnim osnovama. U drugoj polovini XX veka realizuje se mnoštvo programa namenjenih opštoj populaciji osuđenih ili posebnim kategorijama kao što su seksualni prestupnici, nasilni, mentalno oboleli ili korisnici psihoaktivnih supstanci (Jovanić i Žunić-Pavlović, 2018).

Dobre namere naučnika i praktičara u penalnom sistemu, usmerene u pravcu pomoći i rehabilitacije osuđenih, primenom specifikovanih tretmana, nisu uvek rezultirale efektima koji bi se mogli strogim naučno-metodološkim pristupom i verifikovati, niti opravdati uložene resurse redukcijom kriminalnog rizika i recidivizma

(Žunić-Pavlović, 2004). Varijabilan nivo implementacije naučnih saznanja o efektivnosti pojedinih modela rada u zatvoru (Jovanić, 2017a; Jovanić, 2018), životni uslovi i odstupanja od ratifikovanih konvencija u postupanju sa osuđenima (Jovanić i Ilijić, 2016), primarna usmerenost na očuvanje reda i discipline u zatvoru, naspram sekundarnog značaja realizacije rehabilitacionih tretmana (Jovanić, 2018), uslovljavaju nastanak različitih oblika deprivacija (Jovanić, 2014; Petrović i Jovanić, 2018) i umanjuju potencijalne efekte korektivnog rada sa osuđenima. Dodatni problemi nastaju i zbog niskog nivoa implementacije dokazanih efektivnih programa tretmana, što pogoduje primeni mnoštva programa zasnovanih na zdravorazumskim osnovama (Gendreau, Smith, & Theriault, 2009). Takvo stanje proizvodi različite tretmanske improvizacije, koje vode u penalno-korektivno nadrilekarstvo.

Optimizam i očekivanja od penalnog sistema sredinom prošlog veka, izraženi u skoro utopijskom verovanju da će ustanovljavanje etiologije kriminalnog ponašanja doprineti individualizaciji zatvorskeg tretmana osuđenih i time redukovati primarni kriminalitet i recidivizam, pretvorio se u razočaranje, izraženo u Martinsonovoj (1974) konstataciji da ništa ne deluje efikasno, odnosno da su programi penalnog tretmana neefektivni. S jedne strane, Martinsonove konstatacije pokrenule su reforme u dva osnovna pravca, prisutna i u aktuelnom vremenu. Zagovaranje deinstucionalizacije i traganje za efektivnijim tretmanima, kao posledica uočenih manjkavosti u izvršenju zatvorske kazne, imali su odraza na pojavu mnoštva novih i modifikaciju postojećih instrumenata procene kriminalnog rizika i osmišljavanje kvalitetnijih tretmanskih pristupa (Jovanić i Žunić-Pavlović, 2018).

Drugi pravac promena se odnosi na opsežnije korišćenje potencijala vaninstitucionalnog, nezatvorskog sankcionisanja i tretmana u zajednici. Poslednje decenije prošlog veka donele su i promene u teorijskim konceptima i aktivnostima usmerenim ka redukciji kriminaliteta, ali Garland (2012) konstatuje i pojavu profesionalne anomije kod teoretičara i praktičara usled rapidnog razvoja novih i istovremenog diskreditovanja prevaziđenih ideja u kaznenoj politici.

Garland (2012) takođe konstatuje da savremena kaznena reakcija sledi drugačije ciljeve, štiti nove društvene interese i koristi nove oblike znanja, koji su u suprotnosti sa penalnim velfarizmom, karakterističnim za veći deo XX veka, potresenim u korenu usled rasta stopa kriminaliteta i posebno recidivizma. U uslovima nastanka novog režima urbane marginalnosti s početka ovog veka, koje Burdije i Vakan dovede u vezu sa dubljom transformacijom kapitalizma, atrofijom socijalne države i hipertrofijom kaznene države (Wacquant, 2007, prema Birešev, 2013), stanje u kaznenoj politici se prilagođava promenama koje je uvideo i Garland (2012), ukazujući da penalni velfarizam (sa prestupnikom u centru pažnje i rehabilitativnim pristupom kao osnovom penalnog tretmana) ustupa mesto punitivno-segregacijskom kažnjavanju. Revitalizuju se inicijative koje favorizuju zatvorsko kažnjavanje kao delotvorno, kaznena reakcija je normativno stroža (npr. nesrazmerno duge kazne za treći prestup, izricanje više doživotnih zatvorskih kazni istoj osobi, zatvaranje u maksimalno obezbeđene zatvorske objekte sa izolacijom u trajanju od 23 sata dnevno, maksimalizacija zatvorskih deprivacija svih oblika, ukidanje mogućnosti uslovnog otpusta ili pomilovanja).

Aktuelne zakonske izmene u našem zakonodavstvu ukazuju na prihvatanje tih tendencija, nasuprot dokazanoj neefektivnosti neoliberalnog koncepta kažnjavanja u redukciji kriminaliteta. Tri novoizgrađena objekta u Zabeli, Padinskoj Skeli i Pančevu bazirana su na modelu američkih zatvora sa maksimalnim nivoom obezbeđenja. Konsekvencijalizam prevladava u odnosu na deontologiju, a pooštavanje kaznene politike i masovna inkarceracija dovode do preopterećenosti zatvorskih kapaciteta, što za posledicu ima preusmeravanje aktivnosti na očuvanje bezbednosti i redukovanje tretmana usmerenih na dinamičke faktore kriminaliteta. Nadziranje kretanja osuđenih, ali i zaposlenih, vrši se sofisticiranom tehnikom, koju potpomažu audio-vizuelni uređaji, senzori, čipovane magnetne kartice umesto stražarskih ključeva, a kretanje osuđenih se ograničava i visokim zidovima, kontrolnim tornjevima, žičanim ogradama, masivnim vratima, rešetkama, stražom i liscama. Nastoji se primarno održavati red, obezbediti neometano sprovođenje zatvorskih rutina i predupediti bekstvo ili pobuna u zatvoru. Ekstremno, kretanje osuđenih po zatvorskom perimetru se minimizuje dugotrajnim boravkom u ćeliji, gde se ujedno dostavlja i hrana. Redukcija socijalne komunikacije podseća na disciplinsko-izolacioni sistem prve polovine XIX veka, praktikovan u zatvorima Oburnskog i Filadelfijskog sistema. Poznati su negativni efekti takvog zatvorskog tretmana po osuđene. Deklarativno izražena svrha u članu 2. Zakona o izvršenju krivičnih sankcija (ZIKS, Sl. glasnik RS, 35/2019) kojom se od izvršenja krivičnih sankcija očekuje uspešna reintegracija osuđenih u društvo, deluje jednako utopijski kao i predviđena svrha izvršenja kazne zatvora (Član 43. ZIKS). Izvršenje zatvorske kazne treba osuđenog da navede da tokom inkarceracije usvoji društveno prihvatljive vrednosti, nakon primene programa postupanja, sve u cilju lakše reintegracije i eliminacije recidivizma.

S obzirom na prostorne, kadrovske, programske i finansijske preduslove, opterećenost zatvorskih kapaciteta, preokupaciju administrativnih naspram stručno-profesionalnih poslova, kratkoću izricanih kazni zatvora u najvećem broju slučajeva, pritvorsku izolaciju i opšte postavke o formalnim uslovima dodele uslovnog otpusta (ukoliko nije zakonski uskraćen), utopijskom deklarisanju svrhe izvršenja zatvorske kazne možemo jedino suprotstaviti pitanja: ko, kada, čime i sa kim je realno moguće ostvariti deklarisanu svrhu?

Efektivnost eventualno preduzetih korektivnih tretmana, teško je utvrditi usled nefunkcionalnosti postpenalnog prihvata bivših osuđenih. Ujedno, može li maksimalna izolacija i segregacija osuđenih poboljšati njihovu postpenalnu reintegraciju? Koji sistemski mehanizmi pomažu osuđenom kada izađe iz zatvora i kada usvoji društveno prihvatljive vrednosti? Stigmatizacija usled inkarceracije otežava postpenalnu reintegraciju, te se povratak kriminalnom načinu života čini izvesnijim, što potvrđuju visoke stope recidivizma. Tako se utopijska očekivanja od zatvorskog kažnjavanja devastiraju pod uticajem distopijskog zatvorskog ambijenta.

Zaključak

Modifikacije ideja i prakse izvršenja kazne zatvora od kraja XVIII veka do savremenog perioda uslovljene su nastojanjima da se normativnim propisivanjem i egzekutivnom zatvorskom praksom utiče primarno na pojedinca – učinioca krivičnog dela, a i na potencijalne izvršioc, da ne vrše krivična dela. Nastojanja da se usaglase punitivni i rehabilitacioni ciljevi nisu doveli do koncenzusa teoretičara, praktičara i javnosti, jer su elementi odmazde izraženi u praksi zajedničkog zatvora, Oburnskog i Filadelfijskog sistema i tokom poslednjih decenija, onemogućavali primenu rehabilitacionih programa za osuđene. Progresivni sistem i eklektički sistemi zasnovani na njemu, nastojali su da uvođem individualizacije, motivacijom kroz pogodnosti, modifikacijama u dijagnostičkim i tretmanskim fazama izvršenja zatvorske kazne, ostvare ambiciozni cilj – eliminaciju recidivizma. Optimizam utopijskih nastojanja raspršen je evaluacijama efektivnosti koje ustanovljavaju da rehabilitacioni programi slabo ili nimalo ne ostvaruju željene efekte. Reakcija na kritike programa dovela je, kako do ponovnog zagovaranja odmazde, discipline i bezbednosti kao primarnih ciljeva zatvaranja, tako i do iznalaženja boljih instrumenata procene osuđenih i poboljšavanja zatvorskih tretmana, ali i do afirmacije alternativnih sankcija uz razvoj tretmana osuđenih u zajednici. Zatvorski objekti novijeg doba više se prilagođavaju visokorizičnim prestupnicima, grade se objekti sa maksimalnim obezbeđenjem i skoro apsolutnim nadzorom kretanja svih u njima, ambijent boravka u njima podseća na distopijske zajednice više nego na rehabilitativne centre. U svakom slučaju, raste broj osuđenih, recidivizam je znatno prisutan tako da se može reći da se obistinio aforizam Aleksandra Patersona, činovnika engleskog zatvorskog sistema s početka XX veka, koji kaže da gde god se zatvori izgrade, sudovi će ih popuniti.

Literatura

- Birešev, A. (2013). *Sociologija dominacije Pjera Burdijea*. Doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet.
- Garland, D. (2012). *The culture of control: crime and social order in contemporary society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gendreau, P., Smith, P., & Theriault, Y. L. (2009). Chaos theory and correctional treatment: common sense, correctional quackery, and the law of fartcatchers. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 25(4), 384-396.
- Howard, J. (1977). *State of the prison in England and Wales*. Warrington: William Eyres.
- Jovanić, G. (2014). (Ne)sigurnost u zatvoru. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 13(2), 141-172.
- Jovanić, G. (2017). *Kazni, zatvori, zaposli*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Jovanić, G. (2017a). Mogućnosti primene specijalizovanih penalnih tretmana prema seksualnim prestupnicima. U J. Petrović i G. Jovanić (Ur.), *Društvene devijacije, anomija društva i posledice* (str. 21-30). Banja Luka: Centar modernih znanja.

- Jovanić, G. (2018). Penalni tretman nasilnika. U J. Petrović i G. Jovanić (Ur.), *Ne nasilju- jedinstven društveni odgovor* (str. 21-32). Banja Luka: Centar modernih znanja.
- Jovanić, G. i Ilijić, Lj. (2016). Ugrožavanje zdravlja osuđenih lica. U M. Krvavac (Ur.), *Ljudska prava-između ideala i izazova sadašnjosti* (str. 471-484). Kosovska Mitrovica: Pravni fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici.
- Jovanić, G. i Petrović, V. (2017). Uslovno otpuštanje u praksi okružnog zatvora i nadležnih sudova. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 16(1), 95-122.
- Jovanić, G. i Žunić-Pavlović, V. (2018). Primena principa rizika, potreba i respozivnosti u penalnom tretmanu seksualnih prestupnika. U O. Vujović (Ur.), *Univerzalno i osobeno u pravu* (str. 115-138). Kosovska Mitrovica: Pravni fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici.
- Martinson, R. (1974). What works? Questions and answers about prison reform. *The public interest*, 35, 22-54.
- Petrović, V. i Jovanić, G. (2018). Deprivacija slobode tokom izvršenja zatvorske kazne. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 17(4), 477-500.
- Zakon o izvršenju krivičnih sankcija* (2019). Službeni glasnik RS 55/2014 i 35/2019.
- Žunić-Pavlović, V. (2004). *Evaluacija u resocijalizaciji*. Beograd: Partenon.

PRISON BETWEEN UTOPIA AND DYSTOPIA

Goran Jovanić, Vera Petrović

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation,
Belgrade, Serbia

Modern practice of prison sentence serving has been increasingly reliant on the usage of computer techniques, video surveillance, devices for monitoring staff and convicts' movements, use of chipped magnetic-stripe cards, motion detectors, infra-red cameras and communication devices. High outer walls, control towers, barb-wire fences, massive doors, bars and guards, hand-cuffs and chains are all additional means to maintain order and hinder escape or prison riots. Cuts in ongoing expenses are evident, as well as the reduction in need for trained guards. The endeavor for prison situation to be kept under maximum control verifies Goffman's interpretation of total institutions, and modern times see parallels between observations of Pierre Bourdieu and Loic Wacquant on urban marginality, penal politics and practice in contrast to Garland's penal-welfarism. The dystopian character of prison almost surpasses Orwell's futuristic predictions of an environment which serves for total control of its convicts and employees alike. Utopian efforts for detection of causes of crime and their elimination with the means of re-socialization treatment have successively given away to new penal tendencies focused on recidivism risk management and maintenance of safety of the community by stricter and prolonged control over the offenders after they have been released from prison. Consequentialism dominates over deontology, while stricter penal politics and mass incarceration lead to overpopulation of prison capacities, which, in turn,

causes activities to shift to security maintenance and reduction of treatments concentrated on dynamic recidivism factors. The stigmatization owing to their incarceration hinders their post-penal reintegration, thus the return to their criminal way of life seems more likely, as it is confirmed by high recidivism levels. Utopian expectations from prison punishments have been devastated by the effect of dystopian prison environment. The subject of this paper is to present the contemporary practice of imprisonment. The aim is to point out the discrepancy between expectations and real possibilities of achieving effects in prisoners.

Key words: penal policies, convicts, total institutions, recidivism